

Eltérő városnövekedési tendenciák Európában, demográfiai háttérrel

© HARDI Tamás

MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete,
Győr, Magyarország

hardit@rkk.hu

*A tanulmány alapjául szolgáló kutatást az alábbi projekt támogatta:
TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0010 A Győri Járműipari Körzet, mint
a térségi fejlesztés új iránya és eszköze.*

Tanulmányunkban az európai országok (beleértve Oroszország európai részét) városállományának lakosságszám változását vizsgáljuk, s vetjük össze a demográfiai trendekkel. Ehhez a 20 ezer főnél népesebb települések adatait gyűjtöttük össze, s ezeket tekintjük „város”-nak. Nyilván, ez a lehatárolás nem pontos, mivel vannak kisebb lakosságszámú városi települések is, de az egész kontinensre vetítve aránytalanul nagy kihívás ezek adatait megszerezni. Másik fontos szempont, hogy mely települést tekinthetjük városnak. Országonként változik a városi cím kritériumrendszere. E két szempont figyelembevételével jelöltük ki a 20 ezer főnél népesebb települések csoportját, mint a vizsgálat tárgyát.

Bevezetés – az urbanizáció

Az urbanizáció folyamatát a földrajztudomány és a regionális tudomány a 20. század 60-as éveitől vizsgálja intenzíven. Az addig tapasztalható városnövekedés megtorpant, s a fejlett országokban megindult a városokból a környező területekre irányuló kiköltözés, a szuburbanizáció. Világossá vált, hogy a városfejlődés nem egyirányú, hanem szakaszos folyamat. Az európai urbanizációt holland szerzők bontották szakaszokra (*Berg van Den* 1981). Azóta számtalan formában közzé tett elméletük szerint az európai városfejlődés folyamatának négy fázisát különböztethetjük meg: 1) urbanizáció (a városok növekedése, elsősorban az iparosodáshoz kapcsolódóan); 2) szuburbanizáció (kiáramlás az elővárosokba); 3) dezurbanizáció (a vidéki térségek növekedése); 4) reurbanizáció (a felújított városközpontok ismételt lakosságszám-növekedése). Az ő munkájukat gondolta tovább Enyedi György, s mutatta ki a globálisan érvényesülő szakaszokat, valamint a közép-európai sajátosságokat, amiket elsősorban az urbanizációs folyamatok megkésettségében, s kisebb intenzitásában foglalhatunk össze (*Enyedi* 1988). Az urbanizációs szakaszok háttérében elsősorban gazdasági összefüggések álltak, Enyedi a szakaszokat összekapcsolta pl. a Kondratyev-ciklusokkal, bár késői cikkeiben e véleményét módosította a legújabb folyamatok hatására: a városodás folyamatai illeszkednek a gazdasági ciklusokhoz, de a globalizációs tendenciák új hatásokat generálnak, s kiemelkedik a nagyvárosi térségek népességvonzó

képessége (*Enyedi* 2012). Mindenesetre egyre világosabban rajzolódik ki a kép, hogy a fenti szakaszok Európában nem egységesen érvényesülnek, s nem is feltétlenül követik egymást szabályosan, s ez elsősorban nem országokként, hanem a kontinens nagyrégiói szerint változik (*Cheshire* 1995; *Chorianopoulos* 2002). Különösen fontos globalizációs folyamat véleményünk szerint a határok átjárhatóságának növekedése, az utazás és költözés lehetőségének elterjedése (legalábbis a világ népességének egy része számára). Így ma már a városfejlődési folyamatok nem a nemzetállamon belüli migráció eredményeként formálódnak, hanem egyre nagyobb arányban a nemzetközi migráció is látható hatást gyakorol rájuk.

A demográfiai változások és az urbanizáció összefüggése

A gazdasági hatások mellett a városfejlődés fontos összetevői a demográfiai változások is. Az elmúlt két évtizedben Európa fejlett országaiban az urbanizációra ható legfontosabb demográfiai folyamatok között meg kell említenünk a korábbi évtizedekhez képest alacsonyabb természetes lakosságszám növekedést, a várható élettartam kitolódását (így a népesség korösszetételében az idősek arányának növekedését), a növekvő nemzetközi migrációs nyereséget, s az átalakuló belső migrációt. A házasságok számának csökkenése, az együttélés elterjedése, s az alacsony termékenységi mutatók hozzájárultak ahhoz, hogy a háztartások átlagos mérete lecsökkent, így a háztartások száma megnövekedett (*Champion*, 2001).

A természetes demográfiai folyamatok tekintetében történtek jelentős változások az elmúlt másfél évtizedben is. A kilencvenes évtizedben a természetes szaporodás mutatói erősen csökkentek az egész kontinensen, néhol súlyos negatív értékeket (természetes fogyás) értek el. Az új évezred elején ezt a tendenciát enyhe növekedés váltotta fel, ami több országban (Nyugat-és Észak-Európa) természetes népességnyereséget okozott, miközben a kontinens keleti felén jelentős természetes népességvesztést tapasztalhatunk továbbra is.

Ha a legfrissebb statisztikai adatokat nézzük (EUROSTAT alapján), 2012 elején az EU-27 lakosságát 503.700.000 becsülték, s ez 1,3 millió fővel volt több, mint egy évvel korábban. 2011-ben a természetes szaporodás következtében 400 ezer fővel bővült a népesség, ami a teljes növekmény 32%-át teszi ki. A fennmaradó 68% a külső migrációnak köszönhető.

Az alábbiakban csoportosítjuk az országokat a fő demográfiai folyamataik, s azok meghatározó oka szerint. Az EUROSTAT osztályozását egészítjük ki saját adatainkkal az Unión kívüli, nem tagjelölt államok esetében (*Táblázat*).

A fő demográfiai folyamatok Európa országaiban

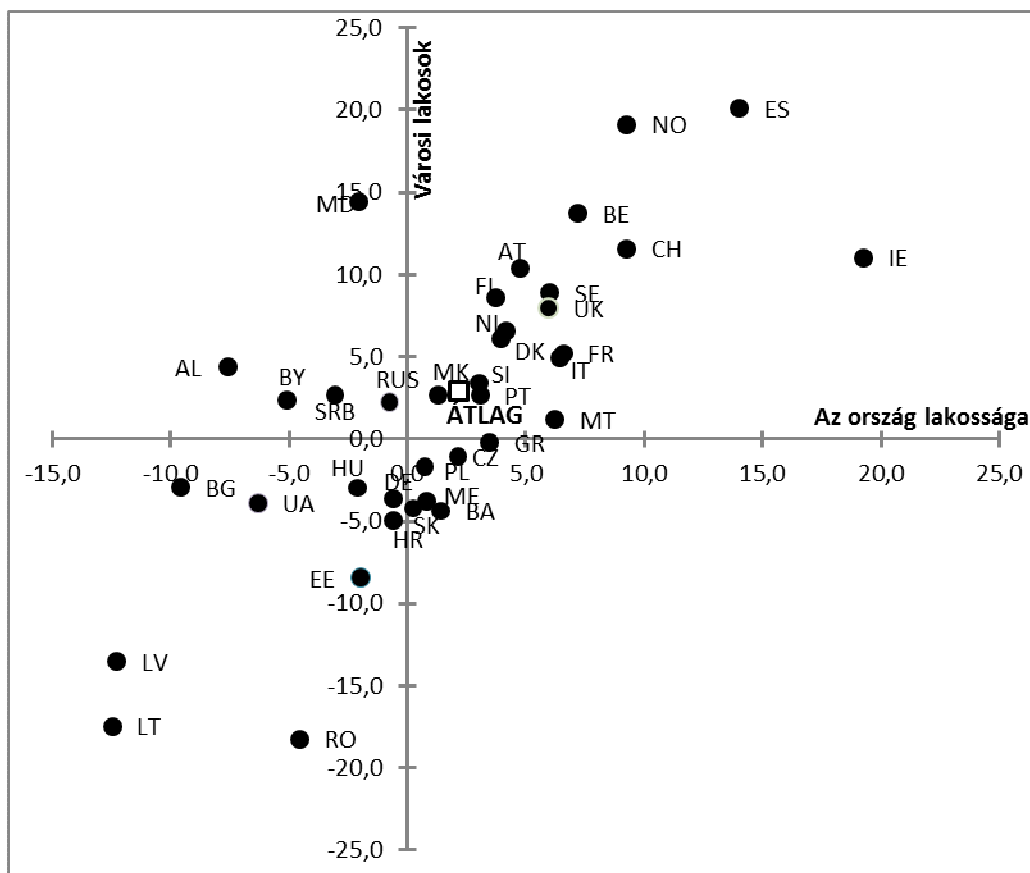
Demográfiai folyamatok	Országok
Lakosságszám növekedés, köszönhetően	
Csak a természetes változásnak	Írország, Spanyolország., Málta, Lengyelország., Izland, Macedónia
Nagyrészt a természetes változásnak	Belgium, Franciaország, Hollandia, Szlovénia, Szlovákia, Egyesült Királyság, Törökország
Nagyrészt a pozitív migrációs egyenlegnek	Csehország., Dánia, Ciprus, Luxemburg, Ausztria, Finnország, Svédország, Liechtenstein, Norvégia, Svájc
Csak a pozitív migrációs egyenlegnek	Németország, Olaszország
Lakosságszám csökkenés, köszönhetően	
Csak a természetes változásnak	Észtország, Magyarország
Nagyrészt a természetes változásnak	Bulgária, Románia, Horvátország, Szerbia*, Montenegró*, Belorusszia*, Oroszország*, Ukrajna*
Nagyrészt a negatív migrációs egyenlegnek	Görögország, Lettország, Litvánia, Portugália, Bosznia-Hercegovina*, Moldova*
Csak a negatív migrációs egyenlegnek	Albánia*

Forrás: Eurostat és saját kiegészítés ()*

A városi lakosság szám és az ország lakosságszám változásának összevetése

Ha egy koordináta rendszerben ábrázoljuk a városokban élők és a teljes lakosságszám változását az egyes országokban, akkor világosan elkülönülő ország-csoportokat figyelhetünk meg. Valójában a koordináta rendszer négy síknegyedében egyenként különböző helyzetű országokat találunk. Mivel a két mutató változása mögött demográfiai folyamatok (természetes népességszám változás és migráció) állnak, így ezek elemzésével kíséreljük meg magyarázni a beállt változásokat (*Ábra*).

Az európai országok lakosságának és a városi lakosok számának változása
2001 és 2011 között (%)

Forrás: Adatok forrása: EUROSTAT, www.citypopulation.de és a nemzeti statisztikai hivatalok alapján saját számítás és szerkesztés.

1) Az első síknegyedben az a tizenhat ország szerepel, ahol a lakosságszám, s a városokban élők száma egyaránt növekszik. (Az vizsgált országok átlagértéke is ebben a tartományban található. Eszerint a lakosságszám 2,2%-kal, míg a városi lakosság 2,9%-kal növekedett 2001 és 2011 között Európában, tehát összességében egy enyhe növekedés és koncentráció jellemzi a kontinenst.) Macedónia kivételével a tizenhat ország Európa gazdaságilag jó helyzetben lévő államai, amelyek jellemzően migrációs célpontok, s természetes lakosságszám változásuk is általában pozitív. A negyeden belül is világosan elkülöníthetők országcsoportok. Elkülönülésüket jellemzően a demográfiai mutatóik dinamikája okozza.

- Szlovénia, Portugália és Macedónia az átlaghoz közeli növekedést produkált. Mindegyik országra jellemző, hogy lakosságszáma növekszik. Macedóniában magas természetes szaporodási mutatók tapasztalhatók (évi 1,6–5,0‰). Szlovénia és Portugália a 2000-es években váltak migrációs célországgá, s az évtized közepén a bevándorlás közepes mértéket öltött. Szlovénia ráadásul negatív természetes lélekszám változása pozitívba fordult az évtized végére. Tehát közös jellemzőjük, hogy a kétezres években demográfiai szempontból javuló tendenciát mutattak, de ezek a tendenciák csak a saját méretükhöz viszonyítva jelentősek, s hosszú távú meglétük sem várható.

- A második országcsoport tagjai, Olaszországtól Belgiumig közepes méretű növekedést mutatnak mindkét változó esetében. Ezekről az országokról elmondható, hogy (az olasz fogyó népesség kivételével) pozitív természetes

szaporulat jellemzi őket, s a bevándorlókból származó népességnyeresség is régóta fennáll, s stabilnak mondható.

- A harmadik országcsoport fő jellemzője, hogy a vizsgált évtizedben nagyon gyors, akár 20%-os népesség és városi népesség növekedést könyvelhetett el. Ezek az országok, Norvégia, Spanyolország és Írország korábban nem voltak kiemelkedő bevándorlási célterületek, viszont a 2000-es évek közepén gyorsan váltak azzá, s akár évi 9–15%-es vándorlási nyereséget mutattak fel. Igaz, a válság hatására ez a migrációs egyenleg Spanyolországban és Írországban lecsengett, de Norvégiában változatlanul magas maradt.

2) A koordinátarendszer második negyedében azokat az államokat találjuk, ahol az ország lakosságszámának csökkenése mellett városi koncentrációt (a városi lakosok arányának növekedését) figyelhetjük meg. Az öt érintett ország: Oroszország, Moldova, Albánia, Szerbia és Fehéroroszország mindegyike más folyamatok révén került ebbe a kategóriába.

- Oroszország és Fehéroroszország esetében a szovjet rendszer hagyományosan a városi lakosság számának és arányának növelésére koncentrált. A városokban élők aránya ma is meghaladja a vizsgált országok átlagát. A nagy arányok mellett a vizsgált időszakban a városi népesség számának és arányának további növekedését tapasztalhatjuk. Mivel mindkét ország jelentős negatív természetes szaporodási mutatókkal küzd, ezért elsősorban a belső migrációs folyamatokra vezethetők vissza a változások. Mindkét országban jelentős az elszegényedő vidéki térségekből a városba áramlás. Másrészt a hivatalos adatok szerint az időszakban az említett országok nemzetközi migrációja pozitív volt. Ezt elsősorban a FÁK országaiból történő beáramlás okozta. Belorussziában az itt születettek visszaáramlása (elsősorban Oroszországból) lényeges (*Bobrova–Shakhotska–Shymanovich* 2012), míg Oroszország esetében valamennyi FÁK államból jelentős a bevándorlás. Oroszország esetében a nagyobb városok arányának növekedését (a városi népességen belül) segítette az is, hogy több kisváros kérte visszaminősítését faluvá. Ez számos előnnyel járt a földprivatizáció során, továbbá egyes adómentességek igénybe vételénél (*Lappo–Poljan–Szelivanova* 2008). Mindenképpen a természetes fogyás, a bevándorlás és a belső migrációs folyamatok vezettek a csökkenő népesség melletti városnövekedéshez.

- Albánia és Moldova esetében az Európai kontinens két legszegényebb államáról beszélünk. Ezek az országok a szocialista iparosítás idején értek el viszonylag magas urbanizációs szintet, hiszen kiinduló állapotuk, a huszadik század közepén rendkívül alacsony volt. Így napjainkra is a lakosságnak mintegy harmada él 20 ezer főnél népesebb településen. Azonban napjainkban mindkét országban egy gyors urbanizáció zajlik, hiszen az elszegényedő vidéken jelentős demográfiai tartalék rejlik. Moldovában negatív természetes szaporulat mellett találunk erős nemzetközi vándorlási veszteséget, így az ország népessége csökken. Ezzel szemben Albánia fő jellemzője a magas természetes szaporodási ráta. (Ennek mértéke ugyan csökkent az elmúlt húsz évben, de így is jelentős, 6–12% között mozgott a vizsgált időszakban, ami a legmagasabb érték Európában.) Az albán nemzetközi vándorlási egyenleg ugyanakkor a világ egyik legnagyobb veszteségét mutatja (arányait tekintve), az albánság kb. 45%-a él külföldön, s 2001 és 2011 között, a becslések szerint 470.000 ember hagyta el a 3,5 milliós országot (*Gedeshi–Jorgoni* 2012). A

belső vándorlási folyamatok ugyanakkor a magas ruralitási index és a rossz rurális gazdasági körülmények miatt dinamikusak, s elsősorban a főváros és a kikötőváros irányába mutatnak (*Hardi 2009*).

- Szerbia esetében a negatív természetes szaporodás mellett némi vándorlási nyereséget tapasztalhatunk a 2000-es években. Ez elsősorban a menekült szerb családoknak köszönhető, akik az egykori Jugoszláviáról leváló új államokból, legutóbb Koszovóból érkeztek az anyaországba, de velük együtt is az ország népessége csökken. A városok népessége ugyanakkor növekszik: egyrészt a belső vándorlás következtében, amelynek mértékére jellemző, hogy egyre több falusi település marad üresen, különösen az ország keleti, szegényebb részében. A városok növekedéséhez hozzájárultak a menekültek is, akik közül sokan városokban (a fővárosban, Újvidéken stb. telepedtek le.) (A kilencvenes években jelentős menekült létszám érkezett a falvakba is, különösen a Vajdaság területén.)

3) A koordináta rendszer harmadik negyedében található államok jelentős demográfiai problémákkal küzdenek, népességük csökken, egyúttal a városi lakosság aránya is csökken.

- Jelentős népességcsökkenéssel, de alacsony városi arány csökkenéssel Ukrajna és Bulgária rendelkezik. Bulgária lakosságszám csökkenését elsősorban az elmúlt évtizedek tragikus természetes szaporodási mutatói okozták. Az ezredforduló éveiben az ország a világranglista legrosszabb helyén állt az egy szülőképes korú nőre jutó gyermekek számában (1997-ben a termékenységi mutató 1,09 volt). Ehhez képest egy kis javuló tendencia tapasztalható, de az ország így is az Unió és Európa legrosszabb eredményeit produkálja. Ezt tetézte a kivándorlás, amely ugyan nem volt különlegesen nagymértékű a statisztikai adatok szerint, de a kettő együtt hozzájárult ahhoz, hogy az ország az évtized alatt elveszítse népességének mintegy a tizedét. A városok lélekszámának kismértékű csökkenése elsősorban a belső vándorlásnak köszönhető, ami a falusi térségekből és a kisebb városokból a nagyvárosok irányába mutat. Ezért az átlag elfedi azt a tényt, hogy a szegényebb régiók városai jelentős népességvesztést szenvedtek el, amely egyes esetekben elérte a rendszerváltás kori népesség 30–40%-át is. Hasonló helyzet alakult ki Ukrajnában is.

- A síknegyed kiugró értékeit Litvánia, Lettország és Románia produkálja. A két balti állam jelentős népességvesztést könyvelhetett el (-12,5 és -12,3%) részben a természetes fogyásnak köszönhetően, részben az erős vándorlási veszteségnek köszönhetően. Nyilván ez köszönhető volt a többi uniós államba irányuló kivándorlásnak (ami különösen Litvánia esetében gyorsult fel a válság hatására az évtized végén), de ezen országok esetében számolni kell a korábban itt élő oroszok hazatelepedésével is, ami az időszak elején volt számottevő. Románia esetében – a statisztikák szerint – a kivándorlás mérséklődött az évtized végén. (Erre magyarázatot adhat, hogy a román kivándorlók fő célterületének tekinthető Spanyolország maga is válságba került ebben az időszakban, s mint a fentiekben láttuk, a dinamikus növekvő vándorlási nyeresége negatívba fordult az évtized végén.) Mindemellett itt is jelentkezik a természetes fogyás jelensége. Románia esetében a városi népesség arányának csökkenése szembetűnő (-18,2%). Ebben szerepet játszott a rendszerváltás óta hagyományos erős város-vidék migráció, a korábbi

évtizedek erőltetett urbanizációjának visszahatásaként, valamint az évtized második felében jelentkező erős szuburbanizáció a nagyobb városok körül.

- Észtország egy különálló kategóriát alkot: Magyarorszáéhoz hasonló a lélekszám csökkenése (-2%), ez elsősorban az évtized második felében javuló (fogyásból stagnálásba átmenő) természetes változásnak, valamint a 0 közeli migrációs egyenlegnek köszönhető. Viszonylag jelentős a városi lakosok arányának visszaesése (-8,4%), amit elsősorban a meginduló szuburbanizáció okoz.

- Az origóhoz közel helyezkedik el néhány ország (Magyarország, Németország és Horvátország), ahol mindkét mutatóban fogyást tapasztalhatunk, de ez a fogyás nem olyan mértékű, mint az eddig bemutatott országok esetében. Mindhárom országban a természetes fogyás jelensége tapasztalható, különösen magas értékeket Magyarországon mutat (-4% körül). Mindhárom ország statisztikai jellemzően vándorlási nyereséggel számolnak az évtized során, csupán Németországban találunk két évben enyhe veszteséget, s a horvát adatok mutatnak erősödő kivándorlást az évtized végén. A magyar adatoknál, saját tapasztalataink szerint minden bizonnyal közrejátszik a kivándorlás alulbecslése. A városi lakosok számának csökkenése viszont egyértelműen a szuburbanizáció számlájára írható ebben az időszakban.

4) A negyedik síknegyedben a legutóbb bemutatott három országhoz hasonló helyzetű országokat találunk (Lengyelország, Csehország, Szlovákia stb.), ahol a szuburbanizáció következtében csökken a városok lélekszáma. De itt mindehhez az össznépesség enyhe emelkedése társul, ami a pozitív, illetve javuló természetes szaporodási mutatóknak köszönhető. Ebben a negyedben kiugró értékeket nem találhatunk. Ezek az országok az urbanizáció tekintetében hasonló kategóriát képviselnek, mint az előbb bemutatott Magyarország, Németország és Horvátország, de növekvő országos népességszám mellett. Tehát városfejlődés szempontjából mindezek együttesen tekinthetők egy közép-európai kategóriának.

Következtetések

Mindezek alapján az európai városfejlődésre tekintettel az alábbi kategóriákba sorolhatjuk a vizsgált országokat:

1) Az első, városi népességét ismét növelő országok sorába az EU 15 államainak nagy része (Németország és Görögország kivételével), valamint Svájc és Norvégia került. Adataikból látható, hogy a városi növekedést a nemzetközi vándorlási nyereség és a természetes szaporodás pozitív értékei biztosítják. Ezért ezeket az eseteket legfeljebb „relatív koncentráció” jelzővel foglalhatjuk össze. A viszonylag stabil gazdaságú országok fejlett térségei nyernek az Európán belüli népességmozgásból, s városi térségeik nem csupán saját országukon belül növelik arányukat, szerepüket, hanem a teljes kontinensen belül is.

2) Jól elkülöníthetők Közép-Európa országai, amelyek urbanizációs jellemzőiket tekintve a szuburbanizáció, illetve a „relatív dekoncentráció” időszakát élik. Függetlenül országuk kisebb-nagyobb mértékű népesség veszteségétől vagy nyereségétől a belső migrációs folyamatok hajtják az urbanizációs folyamatokat, amelyek az évtized gazdasági körülményeihez igazodva egy erősödő majd csökkenő szuburbanizációs folyamatban jelentkeztek.

3) A szegény vidéki térségekből a városokba irányuló belső migráció alakította a részben Kelet-Európára, részben a Balkánra jellemző csoportot, ahol az urbanizációra a „valódi koncentráció” jellemző. A második síknegyed országai mellett ide kell még sorolnunk Bulgáriát és Ukrajnát is, ahol a városi népesség aránya csökkent ugyan valamelyest, de mint említettük ez a kivándorlás és a belső vándorlás egyenlegeként jöhetett létre. A belső vándorlást pedig elsősorban a nagyvárosok felé történő mozgás jellemezte.

4) Urbanizációs szempontból depressziósnak minősíthető a harmadik síknegyed három országa: Lettország, Litvánia és Románia, amelyek jelentős népességveszteség mellett a városi népesség csökkenését érték meg, s a belső vándorlási folyamatok sem tudták ezt pótolni. Az ismert urbanizációs szakaszok egyikével sem jellemezhetjük ezeket az országokat, hiszen a városok lélekszámának csökkenése nem írható egyértelműen a szuburbanizáció rovására.

Európában a városok fejlődésének jellemzői nem egységesen jelentkeznek, hanem az egyes nagyrégiókban eltérő folyamatokat találunk. A korábban létező különbségek elsősorban az egyes államok gazdasági fejlődési szakaszaihoz kapcsolódtak, míg mára a változást elsősorban a globalizációs tendenciák, a dinamikus nagyvárosi térségek felértékelődése, és az össz-európai migrációs folyamatok alakítják. Ezeket a folyamatokat dinamizálta a 2008-ban bekövetkezett válság, amely az európai szegényebb területeket erősebben sújtotta. Így ma elmondhatjuk, hogy a szegényebb országokban a belső imigráció és a nemzetközi emigráció együttesen alakítják a városi térségek fejlődését és az országok belső területi egyensúlyának megbomlását, addig a kontinens fejlettebb részén egyértelműen a fejlett városi régiók növekedésének vagyunk tanúi, míg a gazdagabb országok többi része a dezurbanizáció fázisában található, s ez egy kiegyensúlyozottabb területi fejlődést jelenthet ezen országok számára.

Felhasznált irodalom

- BERG, Leo van Den (1981). *Urban Europe: vol. 1.: Study of Growth and Decline*. New York, Oxford: Pergamon Press.
- BOBROVA, Anastacia, SHAKHOTSKA, Ludmilla, & SHYMANOVICH, Gleb (2012). *Social Impact of Emigration and Rural–Urban Migration in Central and Eastern Europe – Belarus*. Final Country Report. Brussels: EC DG Employment Social Affairs and Inclusion.
- CHAMPION, Anthony G. (2001). A Changing Demographic Regime and Evolving Polycentric Urban Regions: Consequences for the Size, Composition and Distribution of City Populations. *Urban Studies*, 38 (4), 657-677
- CHESHIRE, Paul (1995). A New Phase of Urban Development in Western Europe? The Evidence for the 1980s. *Urban Studies*, 32 (7), 1045-1063.
- CHORIANOPOULOS, Ioannis (2002). Urban Restructuring and Governance: North–South Differences in Europe and the EU URBAN Initiative. *Urban Studies*, 39 (4), 705-726.
- ENYEDI György (1988). *A városnövekedés szakaszai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ENYEDI György (2012). *Városi világ*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- GEDESHI, Ilir, & JORGONI, Elira (2012). *Social Impact of Emigration and Rural–Urban Migration in Central and Eastern Europe – Albania*. Final Country Report. Brussels: EC DG Employment Social Affairs and Inclusion.
- HARDI Tamás (2010). Albánia területi különbségei, térszerkezete. *Balkán Füzetek* (9) (Albánia különszám) 43-53.
- LAPPO, Grigorij, POLJAN, Pavel, & SZELIVANOVA, Tatyjana (2008). Városi agglomerációk. In Horváth Gy. (szerk.): *Regionális fejlődés és politika az átalakuló Oroszországban* (pp. 385-421). Pécs: MTA RKK.